

TEMETKEZÉSI SZOKÁSOK KUTATÁSA A KÖRÖS-VÖLGYBEN

PAUL R. DUFFY, PARDITKA GYÖRGYI, JULIA I. GIBLIN, PAJA LÁSZLÓ, RODERICK B. SALISBURY

Kutatásunk fókuszában azok a jelentős társadalmi és gazdasági átalakulási folyamatok állnak, melyekre a Kr.e. 2. évezred derekán került sor Európa szerte. Ez az az időszak, amelynek temetőiben első alkalommal figyelhetők meg társadalmi egyenlőtlenségre utaló nyomok. A temetkezési szokások is megváltoztak: a korábban túlnyomóan jellemző csontvázaz rítust Skandináviától a Balkánig a hamvasztás váltja fel. Az Alföldön élő közösségek ezzel párhuzamosan aktívabban bekapcsolódtak a távolsági kereskedelembe, a bronz- és aranytárgyak cseréjével.¹ Új díszítőelemek és tárgytípusok kötik össze a Balti-tengert a Mediterráneummal, és számos kutató véli úgy, hogy a társadalomból kiemelkedő katonai arisztokrácia vette át a kereskedelem és a fémművesség irányítását.² Új kutatási programunk, amelyet egy kelet-magyarországi bronzkori temetőben indítottunk, a temetkezési szokásokat vizsgálja annak érdekében, hogy feltárjuk, milyen szerepet játszott az adott közösség a regionális kereskedelmi kapcsolatokban.

A 2006-ban a Körös-vidék magyarországi részén indított régészeti kutatásunk azt a kérdést vizsgálta, hogy a kisméretű középső bronzkori (Kr.e. 2100–1400) falvak közösségei a tell településeken élő társadalmi elit fennhatósága alatt álltak-e. A *Bronze Age Körös Off-Tell Archaeology* (BAKOTA) program³ keretében felszíni gyűjtéseket és ásatást végeztünk Békés megye északi részének néhány lelőhelyén. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy voltak-e olyan központok, amelyek kézben tartották a fémtárgyak és egyéb értékes áruk előállítását, elosztását és felhasználását.⁴ A fémmegmunkálás nyomait kutattuk a jól ismert tell településeken, Békés-Várdombon és Sarkad-Peckes-dombon kívül, illetve a különféle településtípusokon élő közösségek kapcsolatát igyekeztünk rekonstruálni (1. kép).

A terepmunka során nyert adatok az egyes települések önállóságára utaltak, szemben azzal a modellel, amely feltételezte, hogy a kisebb települések bizonyos hatalmi központok fennhatósága alatt álltak. A kutatási eredmények arra is rávilágítottak, hogy a települések száma és mérete növekedett a középső bronzkor folyamán, szerkezetük pedig egyre összetettebbé vált. A rendelkezésre álló adatok azt sugallják, hogy a kisebb települések közösségei saját maguk állították elő fémtárgyaikat, a tell településeken élőkéhez hasonlóan táplálkoztak, valamint házaik is hasonlóak voltak. Kiemelkedő fontosságú eredmény, hogy a Körös-vidék településeinek viszonylatában csak rendkívül szerény mértékben mutatkoznak a társadalmi egyenlőtlenségre utaló nyomok.

2011-ben a korábbi kutatási területtől nem messze, Békés külterületén egy középső bronzkori temető és település kutatását kezdtük meg.⁵ Vizsgálataink elsősorban arra a kérdésre irányulnak, hogy a kereskedelmi, illetve a hosszabb távolságot áthidaló, személyes kapcsolatok milyen szerepet játszhattak a társadalmi különbségek kialakulásában. A temetők többnyire kiválóan tükrözik a közösségeken belüli

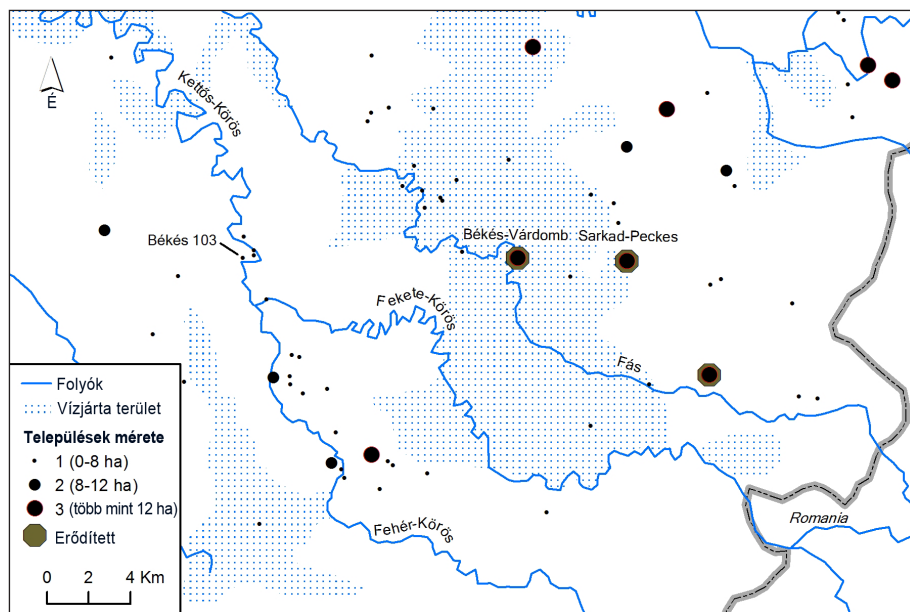
¹ Bóna, István: La Métallurgie Du Bronze Et Le Travail Des Métaux Jusqu'à La Fin Du Bronze Moyen. In: *Le Bel Age Du Bronze En Hongrie*, ed. Bóna, István – Raczky, Pál (Mont Beuvray: Centre Européen d'Archéologie du Mont-Beuvray, 1994), 48–65.

² Banner, János – Bóna, István: *Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés*. *Fontes Archaeologici Hungariae* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974); Earle, Timothy K. – Kristiansen, Kristian: *Organizing Bronze Age Societies: The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared* (New York: Cambridge University Press, 2010); Kristiansen, Kristian – Larsson, Thomas B.: *The Rise of Bronze Age Society: Travels, Transmissions and Transformations* (New York: Cambridge University Press, 2005).

³ Az USA székhelyű National Science Foundation támogatásával

⁴ Duffy, Paul R.: *Complexity and Autonomy in Bronze Age Europe: Assessing Cultural Developments in Eastern Hungary* (Budapest: Archaeolingua, 2014).

⁵ A National Science Foundation ismételt támogatásával

1. kép: A szövegben említett lelőhelyek elhelyezkedése (gyulavarsándi kultúra)

társadalmi változatosságot, így azt reméltük, hogy a Fekete- és Fehér-Körös folyók összefolyásának közelében található Békés-Jégvermikert-Lipcsei tanya lelőhely olyan fontos információkat nyújt majd a közösségekről, amelyeket a települések vizsgálata nem mutatott ki (1. kép).

A korábbi kutatásokból kiderült, hogy a térség településrendszere csak rendkívül szerény mértékben mutat társadalmi egyenlőtlenségre utaló nyomokat, ugyanakkor arra vonatkozóan nem rendelkezünk adatokkal, hogy azok a temetkezési szokásokban esetleg megnyilvánulnak-e. Az a kérdés is tisztázásra várt, hogy hogyan kapcsolódott a Körös-vidék a bronzkorban az Alföld kereskedelmi hálózatához. A régió középső bronzkori lakóinak temetkezési szokásait kutatásunkat megelőzően nem sikerült feltérképezni. Még az is kérdéses volt, hogy az itt élők vajon hamvasztották-e halottaikat, vagy a csontvázas temetkezés gyakorlatát követték. A békésihez legközelebb eső ismert temető – Battonya-Vörös Október Tsz. lelőhely – több mint 80 km-re található.⁶

A Békés-Jégvermi kerti lelőhely mezőgazdasági művelés alatt álló területre esik. A 2000-es évek elején a szántás által felszínre hozott égett embercsontokat és bronzkori urnamaradványokat figyelték meg a lelőhelyen végzett terepbejárás során. Mivel a korábbi kutatások nem utaltak sírok jelenlétére a területen, így vizsgálatainkat a temető hitelesítésével kezdtük meg: elsőként arról kellett megbizonyosodnunk, hogy a felszíni leletek valóban bronzkori jelenségekhez köthetők.

2011-ben és 2013-ban felszíni gyűjtést végeztünk a területen négyzethálórendszer segítségével. 4×4 méteres gyűjtési egységeket jelöltünk ki annak érdekében, hogy azonosítani tudjuk az általunk keresett jelenségeket, amelyek felszíni megfigyelése gyakran nehézkes, vagyis a temetkezéseket, esetleges halotti máglyákat, illetve egy szomszédos, kisebb falu különféle nyomait. Meglepetésünkre a felszíni leletanyag igen világos eloszlási mintázatot mutatott. A településre utaló bronzkori házikérámia-töredékek, állatcsontok és paticsdarabok a lelőhely keleti részére korlátozódtak, míg égett embercsontok és bronzkori urnatöredékek csak a nyugati részen kerültek elő (2. kép).

A felszíni gyűjtés mellett különféle geofizikai vizsgálatokat is végeztünk. Magnetométert, elektromágneses vezetőképesség vizsgálatot, talajradart és talajellenállás vizsgálatot is alkalmaztunk annak érdekében, hogy azonosítani tudjuk a felszín alatti őskori objektumokat.⁷ A geofizikai adatoknak köszönhetően számos modern

⁶ Gazdapusztai, Gyula: Das Bronzezeitliche Gräberfeld von Battonya. *Acta Antiqua et Archaeologica* 12 (1968), 5–37; Szabó, János József: Früh- und Mittelbronzezeitliche Gräberfelder von Battonya. *Inventaria Praehistorica Hungariae*. Vol. 8 (Budapest: Hungarian National Museum, 1999).

⁷ Sarris, Apostolos: *Technical Report: Bronze Age Körös Off-Tell Archaeology (BAKOTA): Geophysical Investigations at Békés Koldus-Zug, Hungary (Phase II:2013)*. (Rethymno, Crete, Greece: Laboratory of Geophysical-Satellite Remote Sensing and Archaeo-Environment. Institute for Mediterranean Studies. Foundation of Research and Technology, Hellas [F.O.R.T.H.], 2013).

2. kép: Égett emberi csontmaradványok szóródása a lelőhelyen

kori jelenséget el tudtunk kerülni a későbbi feltárások során, ám az évtizedek óta végzett mélyszántás, valamint a terület egyéb, közelmúltbeli tevékenységekhez köthető bolygatásai miatt ugyanezen módszerek nem minden esetben tudták kimutatni a bronzkori jelenségeket.

A fentiek mellett fúrásvizsgálatokat is végeztünk a felszín alatti rétegek jellemzőinek megismerése, valamint a geokémiai vizsgálatokhoz szükséges talajminták gyűjtése céljából. Az eddigi tapasztalataink alapján a felszíni gyűjtések és a fúrásvizsgálatok bizonyultak a leghasznosabb eljárásnak a bronzkori lelőhely kiterjedésének megállapítása, valamint az egyes sírcsoportok azonosítása szempontjából.⁸ A földminták magas foszfáttartalma gyakran különböző múltbeli emberi tevékenységekkel hozható összefüggésbe.⁹ A békési lelőhely esetében a magas foszfáttartalmú minták a felszínen megfigyelt leletanyag-sűrűsödésekkel álltak kapcsolatban. A felszíni edénytöredékek és égett embercsontok eloszlása alapján egymástól elkülönülő sírcsoportokra lehetett következtetni, ami talán az egyes csoportokban eltemetettek közti valamiféle társadalmi különbségre utalhat. A jelenleg rendelkezésre álló adataink alapján úgy tűnik, hogy a sírcsoportok megközelítőleg 100–150 méterre helyezkednek el egymástól, hasonlóan a Váti kultúra jól ismert Duna-parti, Dunaújváros-Duna-dűlői temetőjében megfigyeltekhez.¹⁰

Bár a geofizikai kutatások, a felszíni gyűjtések és a fúrásvizsgálatok hasznos információkkal szolgáltak a lelőhely kiterjedéséről, illetve jelentős mértékben hozzájárultak szerkezetének megismeréséhez, pontos részletekkel csak a feltárások szolgálhattak. A 2011 óta végzett ásatásaink során 61 temetkezés került napvilágra, melyek közül több egymáshoz igen közel feküdt (3. kép).

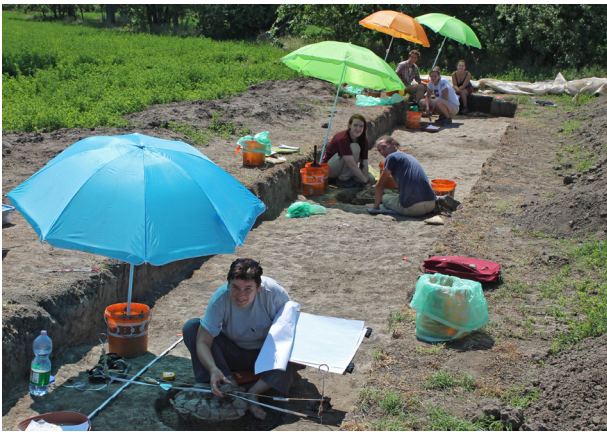
A sírok csaknem 90%-át az urnában elhelyezett hamvasztásos temetkezések teszik ki. Emellett azonban – bár ritkábban – előfordultak szórt hamvasztásos és csontvázas rítusú sírok is. Az edények gondos terepi csomagolása és laborba szállítása során arra törekedtünk, hogy minél több urna esetében kerülhessen ún. mikrofeltárássra sor. Az edények finomfeltárási megkezdése előtt néhány esetben komputer tomográf

⁸ Duffy, Paul R. – Sarris, Apostolos – Salisbury, Roderick B. – Paja, László – Párditka, Györgyi – Giblin, Julia I. – Fuller, Natale: Remote Sensing, Soil Cores and Systematic Survey in Mortuary Landscape Analysis. Paper presented at the annual *Society for American Archaeology* meeting in Austin, USA, April 26, 2014.

⁹ Salisbury, Roderick B.: Soils and Settlements: Remote Mapping Activity Areas in Unexcavated Small Farmsteads. *Antiquity* 86 (2012), 178–190.

¹⁰ Vicze, Magdolna: *Bronze Age Cemetery at Dunaújváros-Duna-dűlő*. Dissertationes Pannonicae. (Budapest: Eötvös Loránd University, Institute of Archaeological Sciences, 2011).

3. kép: A nagyrészt magyar, kanadai és amerikai munkatársak az urnás temetkezéseket dokumentálják

(CT) vizsgálatokat is végeztünk az emberi csontok és egyéb leletek előzetes azonosítása érdekében (4. kép). A szintenként történt mikrofeltárások eredményeképpen sikerült azonosítanunk néhány szabályszerűséget az emberi maradványok urnába helyezését illetően.¹¹ Az antropológiai anyag tanulmányozása jelenleg is zajlik, a vizsgálatok középpontjában a temető népességének nem és életkor szerinti összetétele, az eltemetettek egészségi állapota és táplálkozási szokásainak megismerése áll. Ugyancsak fontos szerepet tölt be kutatásunkban annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a temető népessége vajon teljes egészében helyi volt-e, vagy más területről érkezettek is ide kerültek, továbbá hogy a közösség tagjai, illetve a térség milyen mértékben vonódott be

4. kép: A 6. sír komputertomográfiai (CT) felvétele

a korabeli kereskedelmi kapcsolatokba. A halottakkal eltemetett edények egy része, mint például az ún. svéd sisak formájú tál, jól ismert az Alföld egyéb területeiről is, ugyanakkor számos, a temetőben megjelenő kerámiaforma és díszítésmód délen, a Maros-vidéken is elterjedt volt (5. kép).

A csontmaradványokon elvégzett előzetes stroncium izotópos vizsgálatok eredményei alapján a temetőben eltemetettek a térségben születtek és éltek, nem pedig valamely távolabbi vidékről érkeztek.¹²

¹¹ Paja, László – Giblin, Julia I. – Parditka, Györgyi – Duffy, Paul R.: Cremations in Contexts: The Micro-Stratigraphic Investigation of Population and Practice at the Middle Bronze Age Cemetery of Békés Jégvermi-Kert, Hungary. Paper presented at the annual *Society for American Archaeology* meeting in Austin, USA, April 26, 2014.

¹² Giblin, Julia I. – Duffy, Paul R. – Paja, László – Parditka, Györgyi: Social Variability During the European Bronze Age: Isotope Results from Cremains and Inhumations from Békés Jégvermi-Kert, a Middle Bronze Age Cemetery in Eastern Hungary. Paper presented at the annual *Society for American Archaeology* meeting in Austin, USA, April 26, 2014.

5. kép: Egy bolygatott temetkezést fedő svédsisak formájú tál

A Békésről és a régió számos más középső bronzkori lelőhelyéről származó kerámiatöredékek kémiai vizsgálata ugyanakkor azt mutatja, hogy a Kettős-Körös összefolyásának közeléből nyert agyagból készített edények megtalálhatók a Berettyó mentén fekvő lelőhelyeken is. Ez a jelenség délről észak felé irányuló kereskedelemre utal.¹³ Reméljük, hogy a további petrográfiai vizsgálatok kimutatnak majd olyan technológiai különbségeket a sírmellékletekként használt edények készítési gyakorlatában, amelyek fontos információkkal szolgálhatnak a fazekasok származásáról.

A 2014. évi ásatási szezon alkalmával került először sor az északi csoporthoz tartozó sírok feltárására a temető szerkezetének pontosabb megértése céljából. Ezen a területen a temetkezések a déli részhez képest kisebb számban fordultak elő. Annak okát azonban jelenleg még nem ismerjük, hogy miért temették ezeket az elhunytakat a fő sírcsoporttól távolabb. Az urnák a restaurálást megelőzően stílusjegyeik tekintetében hasonlónak tűnnek a temető egyéb kerámiáihoz. Ugyanakkor az északi sírcsoport egyik sírja esetében a sírmellékleteként szolgáló kis edényt az urna belsejében helyezték el, ami a déli csoportban ismeretlen szokásra mutat. A radiokarbon adatok segítséget nyújthatnak majd annak a kérdésnek az eldöntésében is, hogy vajon az északi sírcsoport – egyelőre stroncium izotópos eljárással nem vizsgált – népessége valamivel később érkezhetett-e a térségbe, csatlakozva a már létező közösséghez.

Többféle forrásra és számos hipotézisre építve kezdtük meg kutatásainkat annak tisztázása érdekében, hogy a Körös-vidék története hogyan alakult a bronzkor időszakában lezajlott szélesebb léptékű ideológiai és társadalmi változások tükrében. Bár a legtöbb vizsgálatunk még folyamatban van, az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy az eltérő temetkezési rítusok felbukkanását leszámítva mindössze néhány kisebb különbség figyelhető meg az ide temetkező közösség sírjaiban. A temetkezések alapján jelenleg rendelkezésre álló kép tehát összhangban áll a korabeli települési adatokkal, és egy olyan közösségre utal, amelyet kismértékű társadalmi különbségek jellemeztek, ugyanakkor a legtöbb egyén a kereskedelmen keresztül kapcsolatban állt a tágabb térséggel. Az égett embercsontok felszíni szóródása, valamint a szelvényekben feltárt temetkezések jelentős száma alapján a Békés-Jégvermi kerti lelőhely egy nagy lélekszámú közösség temetője volt, melynek döntő része még feltárára vár.

¹³ Riebe, Danielle – Duffy, Paul R.: Baroque by Who's Hand? Detailing the Regional Production of Finewares in Middle Bronze Age Hungary. Paper presented at the annual *Society for American Archaeology* meeting in Austin, USA, April 26, 2014.

AJÁNLOTT IRODALOM

BANNER, JÁNOS – BÓNA, ISTVÁN

Mittelbronzezeitliche Tell-Siedlung bei Békés. Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1974.

DUFFY, PAUL R.

Complexity and Autonomy in Bronze Age Europe: Assessing Cultural Developments in Eastern Hungary. Budapest: Archaeolingua, 2014.

O'SHEA, JOHN M.

Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society. Interdisciplinary Contributions to Archaeology. New York: Plenum Press, 1996.

KOVÁCS, TIBOR – STANCZIK, ILONA (eds.)

Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain I. Budapest: Hungarian National Museum, 1988.

SZABÓ, JÁNOS

Früh- und Mittelbronzezeitliche Gräberfelder von Battonya. Inventaria Praehistorica Hungariae. Budapest: Hungarian National Museum, 1999.